

ПОЕТИЧНІ ТЕКСТИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК ДЖЕРЕЛО СЛОВНИКА «ОДВІЧНІ СЛОВА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»

У статті подано фрагменти лексики «Одвічні слова української культури (літературна мова кінця XVIII – початку XXI ст.)», зокрема поетичні тексти Лесі Українки. Словник присвячений лексикографічному опрацюванню базових культурних концептів, одвічних слів в історичному та семантико-стилістичному аспектах. Це поєднання та перехрещення трьох площин: стилістичної (тексти різноманітної жанрово-стилістичної природи), семантичної (вивчення механізмів смислової трансформації лексичних одиниць, смислових нюансів слова в різних контекстах) та історичної (тексти різних часових зрізів). У статті подано фрагмент першого розділу словника – розділ «Логосвіт», який містить відомості про поняття, що пов'язані з духовною сферою, з вірою та моральністю людини. Названий розділ словника охоплює наскрізні поняття релігійної картини світу, абстрактні поняття, що функціонують у поетичних контекстах Лесі Українки. Семантика одвічних слів, що вміщені у другому розділі «Мікросвіт», пов'язана з людиною, її родинними зв'язками (баба, дід, батько, мати, дочка, син), видом діяльності (вчитель, сіяч, чумак), тощо. У статті подано фрагмент третього розділу «Макросвіт», у якому фіксуються художні контексти поетеси, пов'язані з природою (вода, вогонь, поле, сонце, степ, шлях та ін.) та суспільством (наука, освіта, музика).

Ключові слова: одвічні слова, концепти, поетичні тексти, ідеографічний словник, літературна мова, історія української літературної мови.

Постановка наукової проблеми та її значення. Загальне прискорення темпів життя, глобалізаційні виклики, формування суспільства знань – все це сьогодні, як ніколи, вимагає повернення до національних джерел. Інформаційне суспільство не може обійтися без того культурного фонду, який формувався століттями, багатьма поколіннями митців, науковців, інтелектуалів, видатних творчих особистостей.

Художню спадщину Лесі Українки відносимо до золотої скарбниці нашої культури і можемо погодитися з твердженням багатьох науковців про те, що значення її мовотворчості, мовомислення важко переоцінити для дослідницьких робіт не лише в царині мовознавства. Доробок Лесі Українки посідає помітне місце в історії літературної мови та є непересічним культурним продуктом своєї епохи. Стати письменницею європейського рівня, сягнути таких мистецьких вершин їй допомогли природна спостережливість та глибокий потяг до знань. Крім того, Лесин талант розвивався під впливом казкової волинської природи, рідного слова, пісні, любов до яких була прищеплена їй ще в дитинстві.

Історія літературної мови найтісніше пов'язана з національною культурою. Набуті знання про мову в позалінгвістичних галузях

впливають на дослідження власне лінгвальних явищ; стають помітнішими активні інтегративно-диференційні процеси в лінгвістиці й культурі.

Спираючись на теорію О. О. Потебні про єдність законів духовної діяльності і творчий характер мови, яка чинить зворотний вплив на думку, піднімаючи її на вищий щабель еволюції, логічно перекинути міст до сучасного розуміння природи мови та факторів, що зумовлюють формування національних мовних картин світу.

Культурологічне вивчення мови передбачає аналіз мовних фактів, які виявляють національно-культурну специфіку комунікації. Увагу лінгвістів привертають передусім лінгвокультурологічно вартісні одиниці, наскрізні концепти, константи, *одвічні слова*, які акумулюють ментальність народу, відбивають специфіку колективної свідомості.

Словник «*Одвічні слова* української культури (літературна мова кінця XVIII – початку XXI ст.)» належить до ідеографічних словників, побудованих за принципом «від ідеї до слова». Як відомо, серед цієї групи лексиконів немає двох подібних, тобто таких, внутрішня будова яких була б однаковою.

Словник присвячений лексикографічному опрацюванню базових культурних концептів, *одвічних слів* в історичному та семантико-стилістичному аспектах – це поєднання та перехрещення трьох площин: стилістичної (тексти різноманітної жанрово-стилістичної природи), семантичної (вивчення механізмів смислової трансформації лексичних одиниць, вивчення смислових нюансів слова в різних контекстах) та історичної (тексти різних часових зрізів).

Актуальність нашого дослідження зумовлена науково-освітніми потребами утвердження погляду на історію літературної мови та її стилів як феноменів, що тісно пов'язані з філософією культури, розвитком національної свідомості. Розширення джерельної бази дослідження і використання методу моделювання базових концептів української культури в текстах художнього, наукового та релігійного стилів літературної мови кінця XVIII–початку XXI ст. дасть змогу обґрунтувати поняття міжкультурної комунікації, яка, зокрема, мотивує історичну змінність літературної мови. Створення спеціальних словників для пошуку слів за змістом, слів-понять є соціальним запитом, потребою всіх, хто причетний до української літератури, історії, культури.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Зроблено немало в царині української лексикографії, яка має славетну історію (від Лаврентія Зизанія та Памви Беринди), традиції та перспективи. Проте ми ще не маємо таких словників, як «Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования» Ю. С. Степанова (предметом якого є концепти «русской культуры» як частини загальноєвропейської), «Словарь индоевропейский социальных терминов» Эмиля Бенвеніста та інших словників, які належать до типу «ідеографічних», або «аналітичних», «синтетичних», лексикографічних джерел, що відігравали б вельми важливу роль у духовній культурі нашого народу.

Мета і завдання статті. Метою і завданням словника «Одвічні слова української культури» було представити наукові, релігійні та художні тексти літературної мови кінця XVIII–початку XXI ст. як фрагменти культури різних часових зрізів із залученням фрагментів міждисциплінарного знання; обґрунтувати реєстр *одвічних слів*, лексичних одиниць, особливо важливих для українського мовного простору, базових концептів української культури, показати їх слововживання в діяchronії та синхронії, відповідно до історичної змінності й сучасного стану мовної свідомості та відобразити характер спостережених у текстах процесів, тенденцій у лексикографічній праці.

Джерельна база лексикону: наукові праці (Г. С. Сковороди, О. О. Потебні, М. С. Грушевського, В. І. Вернадського, філософські, наукознавчі, літературознавчі та історичні тексти другої половини XX – початку XXI ст.); релігійні (тексти Біблії, богословські енциклопедичні джерела, проповіді) та художні тексти (Г. С. Сковороди, Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Лесі Українки, М. Т. Рильського, М. П. Стельмаха, Ліни Костенко та ін.), українські лексикографічні праці XVIII – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Словник «Одвічні слова української культури (літературна мова кінця XVIII – початку XXI ст.)» містить особливо важливі, найпоширеніші лексичні одиниці, наскрізні концепти української культури.

У ньому використано змішане впорядкування: і за значенням і за алфавітом. Словник має три основні розділи «Логосвіт», «Мікросвіт» та «Макросвіт», в межах яких розміщені словникові статті за алфавітом. У свою чергу розділ «Макросвіт» поділено на підрозділи «Природа» та «Суспільство».

Коли йдеться про літературну мову того або іншого періоду, то обов'язково робиться акцент на словниках як на фундаменті знайомства з мовою. Умовно ми поділили кожну словникову статтю на відомості, що містяться у загальномовних лексикографічних джерелах XIX–XX ст. про визначення кожної лексичної одиниці (*одвічного слова*) та її слововживання у хронологічному порядку від текстів кінця XVIII до сучасних зразків літературної мови початку XXI ст.

Працюючи над словником «Одвічні слова української культури (літературна мова кінця XVIII–початку XXI ст.)» ми не могли оминати увагою мовосвіт Лесі Українки – талановитої та мужньої особистості нашої культури.

Функціонування *одвічних слів* простежуємо в її художніх текстах. Так, перший розділ словника «Одвічні слова української культури» – розділ «Логосвіт» містить відомості про вживання одвічних слів у поезії Лесі Українки. Це поняття, що пов'язані з духовною сферою, з вірою та моральністю людини. Названий розділ словника охоплює наскрізні поняття релігійної картини світу, абстрактні поняття, що функціонують у літературній мові на різних часових зрізах від кінця XVIII до початку XXI ст. Пропонуємо фрагмент розділу «Логосвіт», у якому фіксується Лесине слово (твори у 12 томах) [1; 2], пор.:

БОГ

Боже! куди се я плину
сим біловійним туманом?
Може, я лину на безвість
в вогкі летючі сніги?
Може, то тільки легенда
край той, осяяний сонцем,
край той, куди я збиралась
болі свої віднести?
(«У тумані»).

ВІРА

Вірю я в правду свого ідеалу,
і коли б я тую **віру** зламала,
віра б зламалась у власне життя,
в вічність розвитку і в світу буття,
власним очам я б не вірила й слуху,
я б не впевнялась ні тілу, ні духу.
Се ж бо для віри найвищя міра!
Думка питає: «І **віра** та щира?»
(«Ось уночі пробудились думки»).

ВОЛЯ

Та хоч би й крила мені солов'їні,
І **воля** своя, –
Я б не лишила тебе в самотині,
Країно моя!
(«Співець»).

ДУМКА

І любо так, і серце щастям б'ється,
Думки цвітуть, мов золоті квітки.
(«Як я люблю оці години праці»).

Мрія полине із **думкою** вкупці
Геть у далекі світа, –
Крил не втинай сизокрилій голубці,
Хай вона вільно літа!
(«Тішся, дитино, поки ще маленька...»).

ДУМА

Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть **думи** сумні!
(«Contra spem spero!»).

ДУША

Моя **душа** ніколи не забуде
того дарунку, що весна дала;

весни такої не було й не буде,
як та була, що за вікном цвіла.
(«Давня весна»).

Коли дивлюсь глибоко в любі очі,
в **душі** цвітуть якісь квітки урочі,
в **душі** квітки і зорі золотії,
а на устах слова, але не тії,
усе не ті, що мріються мені,
коли вночі лежу я у півсні.
(«Коли дивлюсь глибоко в любі очі...»).

ЛЮБОВ

Усе знесла й перемогла
його **любові** сила.
Того великого вогню
і смерть не погасила.
(«На роковини»).

ПІСНЯ

Якби мені достати струн живих,
якби той хист мені, щоб грати на них,
потужну **пісню** я б на струнах грала,
нехай би скарби всі вона зібрала,
ті скарби, що лежать в душі на дні,
ті скарби, що й для мене таємні,
та мріється, що так вони коштовні,
як ті слова, що вголос невимовні.
(«Коли дивлюсь глибоко в любі очі...»).

СЛОВО

Либонь, тих **слів** немає в жодній мові,
та цілий світ живе у кожному **слові**,
і плачу я й сміюсь, тремчу і млію,
та вголос **слів** тих вимовить не вмію...
(«Коли дивлюсь глибоко в любі очі...»).

Лексеми, вміщені у розділі «Логосвіт», мають свою специфіку – їх семантика так або інакше пов'язана з духовною площиною буття.

Семантика *одвічних* слів, що вміщені у другому розділі «Мікросвіт» пов'язана з людиною, її родинними зв'язками (*баба, дід, батько мати, дочка, син*), видом діяльності (*вчитель, сіяч, чумак*), тощо, пор.:

МАТИ

«Мамо, ті сиві пташки
Сміливі, певно, ще й дуже,
Чи то безпечні такі, –
Чуєш, цвірінькають так,

Мов їм про зиму байдуже!
Бач – розспівалися як !»
(«Мамо, іде вже зима...»).

СИН

«Не байдуже тій пташці, мій синку,
Мусить пташка малесенька дбати,
Де б водиці дістати краплинку,
Де під снігом поживку шукати».
(«Мамо, іде вже зима...») та ін.

Фрагмент третього розділу «*Макросвіт*», у якому фіксуються поетичні контексти Лесі Українки, пов'язані з природою (*вода, вогонь, поле, сонце, степ, шлях* та ін.) та суспільством (*наука, освіта, музика*), пор.:

ПОЛЕ

І завітне наше **поле**,
І зазеленіє, –
Знов його весна прекрасна
Квіточками вкриє.
(«Літо краснее минуло...»).

СЕЛО

Онде балочка весела,
В ній хороші, красні **села**,
Там хати садками вкриті,
Срібним маревом повиті,
Коло **сел** стоять тополі,
Розмовляють з вітром в полі.
(«Красо України, Подолля!»).

СОНЦЕ

І до білої хатинки,
Немов мати до дитинки,
Вийшло **сонце**, засвітило
І хатинку звеселило.
(«На зеленому горбочку...»)
Сонечко встало, прокинулось ясне,
Грає вогнем, променіє,
І по степу розлива своє світлонько красне, –
Степ від його червоніє.
(«Сонечко встало, прокинулось ясне...»).

СТЕП

Світлом рожевим там **степ** паленіє,
Промінь де ллється іскристий,
Тільки туман на заході суворо синіє,
Там заляга він, росистий.
(«Сонечко встало, прокинулось ясне...»).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Наведені вище лексеми є наскрізними культурними концептами, що увійшли до словника «Одвічні слова української культури (літературна мова кінця XVIII–початку XXI ст.)». Користуючись скарбами поетичної спадщини Лесі Українки, ми подаємо приклади функціонування названих концептів у текстах, збагачуючи та вияскравлюючи тим самим словниковий матеріал. Адже, як зауважує О. О. Потебня: «Сила людської думки не в тому, що слово викликає в свідомості попередні сприйняття (це можливо і без слів), а в тому, як саме воно примушує людину користуватися скарбами свого минулого».

У контексті історії української літературної мови зануритися у мовомислення Лесі – це поринути у високохудожнє звучання національної ідеї, гарячої любові до рідного краю, яка полягала в обороні прав народу до незалежного національного і державного життя. Цінним для нас було подати об'єктивну та показову лінгвістичну інформацію того часового зрізу культури, в якому жила і творила видатна особистість.

Мовотворчість Лесі Українки сприймається як «унікальний феномен» європейської культури і, водночас, залишається нетлінним культурним скарбом українського народу.

Список використаної літератури

1. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Українка Леся.– К. : Наук. думка, 1975. – Т. I. – 448 с.
2. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Українка Леся.– К. : Наук. думка, 1975. – Т. II. – 368 с.

Мех Наталия. Поэтические тексты Леси Украинки как источник словаря «Извечные слова украинской культуры». В статье представлены фрагменты словаря «Извечные слова украинской культуры», в частности поэтические тексты Леси Украинки. Словарь посвящен лексикографической обработке базовых культурных концептов, извечных слов в историческом и семантико-стилистическом аспектах. Это сочетание и пересечения трех плоскостей: стилистической (тексты различной жанрово-стилистической природы), семантической (изучение механизмов смысловой трансформации лексических единиц, изучение смысловых нюансов слова в различных контекстах) и исторической (тексты разных временных срезов). В статье представлен фрагмент первого раздела словаря – раздела «Логомир» содержащего сведения о понятиях, связанных с духовной сферой, с верой и нравственностью человека. Названный раздел словаря охватывает сквозные понятие религиозной картины мира, абстрактные понятия, которые функционируют в поэтических контекстах Леси Украинки. Семантика извечных слов, помещенных во втором разделе «Микромир», связана с человеком, его родственными связями (бабушка, дедушка, отец, мать, дочь, сын), видом деятельности (учитель, сеятель, чумак), и тому подобное. В статье дан фрагмент третьего раздела «Макромир», в котором фиксируются художественные контексты поэты, связанные с природой (вода, огонь, поле, солнце, степь, путь и др.) и обществом (наука, образование, музыка).

Ключовые слова: извечные слова, концепты, поэтические тексты, идеографический словарь, литературный язык, история украинского литературного языка.

Mekh Nataliya. Lesya Ukrayinka Poetic Texts as a Source of Vocabulary «Eternal Words Ukrainian Culture». The article presents the dictionary «Eternal words Ukrainian culture», particularly poetic texts Lesya Ukrayinka. The dictionary is dedicated lexicographical processing of basic cultural concepts, eternal words in the historical and semantic stylistic aspects. This combination and cross three planes: stylistic (texts of different genre and stylistic nature), semantic (study of mechanisms of semantic transformation of lexical items, learning semantic nuances of words in different contexts) and historical (texts of different time slices). In stattы given fragment of the first chapter dictionary - Section «Lohosvit» which contains information about concepts related to the spiritual sphere, with faith and morality of man. Named Transverse section dictionary covers the concept of a religious worldview, abstract concepts, operating in contexts Lesya Ukrayinka poetry. The semantics of the eternal words contained in the second chapter «microcosm» associated with a person of family ties (grandmother, grandfather, father, mother, daughter, son), activity (teacher, sower, chumak), and so on. The article contains a fragment of the third chapter of «Macrocosm», which recorded contexts poet associated with nature (water, fire, field, sun, desert, path, etc.) And society (science, education, music).

Key words: eternal words, concepts, poetic lyrics, idiohrafichnyy vocabulary, literary language, the history of Ukrainian language.

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2014